

събира, изважда, умножава и дели в нравствен, а не в метафизически или математически аспект, истинските морални стойности.

[...]

Изминаха шестнадесет или седемнадесет години, откакто видях кралицата на Франция, тогава още *dauphinesse*, във Версай; и няма съмнение, че земята, която тя едва докосваше, едва ли е била озарявана от по-прелестно видение. Видях я тъкмо когато навлизахше в онези издигнати кръгове, които тя започваше да украсява и радва – сияеща като утринна звезда, пълна с живот, великолепиe и радост. О, каква превратност на съдбата! И какво сърце трябва да имам, за да мога спокойно да съзерцавам този възход и това падение! И няма можех да си представя тогава, когато тя изпълваше сърцата с преклонение, което се сливаше с възторжената и почти телна любов, че един ден ще ѝ се наложи да понесе острата болка на унижението; няма можех да си представя, че ще доживее деня, в който ще видя как я сполетяват такива беди сред нация на доблестни мъже на честта и галантни кавалери. Смятах, че десет хиляди шпаги ще изскочат от ножниците си, за да накажат дори един оскърбителен поглед, отправен към кралицата. Но епохата на рицарството свърши. След нея дойде времето на софистите, икономистите и пресметливците и славата на Европа е изчезнала завинаги. Никога, никога повече няма да видим тази благородна лоялност към ранга и слабия пол, това изпълнено с гордост послушание, това достойно подчинение, тази смиреност на сърцето, което пазеше жив дори и в самото робство екзалтирания дух на свободата! Отишла си е строгата изящност на живота, лесната защита на нациите, люлката на мъжките чувства и героичните начинания. Няма ги вече онази чувствителност към принципите и онова целомъдрие на честта, които усещаха обидата като рана, които вдъхваха смелост и уталожваха яростта, които облагородяваха всичко, до което се докоснеха, и при които самите пороци, загубвайки своята бруталност, ставаха наполовина по-малко пагубни.

Произходът на тази система, съчетаваща мнение и чувство, е в древното рицарство; и този принцип, макар да е изглеждал различно при различните състояния на човешките дела, е просъществувал и оказал влияние на много поколения чак до времето, в което и ние живеем. И ако той трябва да бъде изличен, то, боя се, загубата ще бъде огромна. Именно той зададе облика на съвременна Европа. Именно благодарение на него тя се отличава при

всичките си форми на управление и тази отлика е в нейна полза в сравнение с азиатските държави и вероятно с онези държави, които са процъфтявали през най-бляскавите периоди на античния свят. Именно той, без да обръква ранговете, създаде едно благородно равенство, пренасяйки го във всички нива на обществения живот. Тъкмо този възглед за нещата превърна кралете в събеседници и издигна обикновените люде наравно с тях. Без сила и противопоставяне той обуздаваше жестокостта и гордостта на властта; той задължаваше суверените да приемат ограниченията, наложени от оценката на обществото, принуждаваше строгата власт да отстъпи пред изтънчеността и оставяше господството, победило законите, да бъде покорено от нравите.

Но сега всичко трябва да се промени. Всички привлекателни илюзии, които правеха властта блага и подчинението доброволно, които хармонизираха различните отенъци на живота и неусетно бяха възприели и въплътили в политиката чувства, които украсяваха и омекотяваха сферата на частните интереси, трябва постепенно да отмрат в тази настъпваща империя на светлината и разума. Цялото покривало на почтеността, обвило живота, трябва да бъде грубо разкъсано*. Всички постепенно събирани идеи, с които ни снабдява арсеналът на моралното въображение, които сърцето притежава и разбирането утвърждава като необходими, за да прикрият недостатъците на нашата гола трепереща същност и за да ѝ придадат достойнство в собствените ни очи, трябва да напуснат сцената като смешна, абсурдна, отживяла времето си мода.

В този порядък на мислене кралят е само човек, кралицата не е нищо повече от жена; а жената не е много далеч от животните, и то от не най-висок ранг. Почитанието към слабия пол като такъв, без да са нужни други обяснения, трябва да се смята за романтично и глупаво. Цареубийството, отцеубийството и светотатството се превръщат в суевърни измислици, покваряващи правосъдието и нарушаващи неговата простота. Убийството на един крал или кралица, епископ или баща е обикновено убийство; а ако може по някакъв начин да принесе полза на народа, то подобно убийство е напълно оправдано и не трябва да го подлагаме на твърде строго разглеждане.

* Тук Бърк перифразира известните думи на Семюъл Джонсън, според които животът е съвсем гол под парадния си костюм и затова човек никога не трябва да го сваля. – Бел. прев.

Според построенията на тази варварска философия, рожба на студени сърца и замъглени умове, лишена от здрав смисъл в същата степен, в която е лишена от вкус и изящност, законите се поддържат единствено поради ужаса, който вдъхват, и поради загрижеността, която възниква у всеки отделен човек съобразно личните му преценки и частни интереси. В парка на *тяхната* Академия, в края на всяка алея ние виждаме единствено бесилки. Не е останало нищо от това, което поражда чувства на привързаност към държавата. Според принципите на тази механична философия нашите институции никога не биха могли да се въплъщават, ако мога така да се изразя, в отделни личности и по този начин да събуждат в нас любов, почит, възхищение и привързаност. Но този тип разсъждения, които прогонват от душите ни чувствата, не могат да заемат тяхното място. Тези обществени чувства, съчетани с нравите, са необходимо допълнение, а понякога и коректив, винаги подпомагащи закона. Напътствието за създаване на поеми, дадено от един мъдър човек и велик критик, е напълно вярно за държавите. *Non satis est pulchra esse poemata, dulcia suntu**. У всяка нация трябва да съществуват собствени правила за поведение, които един добре развит ум с удоволствие би приел. За да обичаме нашето отечество, то трябва да събужда нашата обич.

Но властта, независимо от какъв вид, е в състояние да преживее сътресението, в което нравите и разбиранията загиват; тя ще открие други, по-лоши средства в своя защита. Узурпацията, която, за да разруши древните институции, разрушава техните древни принципи, ще държи властта със средства, близки до тези, с които се е домогнала до нея. Когато в сърцата на хората угасне старият феодален рицарски дух на *васална преданост*, който, освобождавайки кралете от страха, е избавял както владетелите, така и поданиците от принудителните действия на тиранията, то тогава заговорите и покушенията ще се предотвратяват с превантивни убийства и конфискации на имуществото; тогава ще бъдат извикани към живот многобройните мрачни и кървави максими, формиращи политическия кодекс на всяка власт, която е лишена от чест и не разчита на честта на онези, които ѝ се подчиняват. Когато, изхождайки от някакъв принцип, поданиците станат бунтовници, то тогава кралете ще станат тирани по политически съображения.

* Хораций, *За поетическото изкуство*: „Стиховете не трябва да бъдат само красиви, а и да носят наслада.“ – Бел. прев.

Невъзможно е да се пресметне загубата, която нанася унищожаването на древните убеждения и жизнени правила. От този миг ние сме лишени от компас, който да ни направлява; ние не знаем ясно към кое пристанище се стремим. Несъмнено, взета като цяло, Европа се намираще в цветущо състояние в деня, в който започна вашата революция. Трудно е да се каже в каква степен това благоденствие се дължи на духа на старите нрави и разбираня; но понеже подобни причини не могат да не повлияят, то ние трябва да приемем, че като цяло тяхното действие е било благотворно за това процъфтяване.

Ние сме твърде склонни да разглеждаме нещата в състоянието, в което ги заварваме, без да обръщаме достатъчно внимание на причините, които са ги породили и които вероятно ги поддържат. Можем да бъдем сигурни в едно: нашите нрави, нашата цивилизация и всичко добро, родено от нравите и цивилизацията на нашия европейски свят, от векове се е крепяло върху два принципа и е резултат от тяхното съвместно действие. За мен те са духът на благородството и духът на религията. Аристокрацията и духовенството, едната със своето покровителство, а другото със своята набожност, поддържаха познанието дори сред войни и безредици, когато управленията все още не бяха образувани. Учените върнаха с лихва дълга си към аристокрацията и духовенството, развивайки техните идеи и обогатявайки умовете им. Колко щастливи биха били те, ако бяха продължили този ненарушим съюз и бяха останали на своите истински места! Колко щастливи биха били, ако познанието, непокуварено от амбицията, се бе задоволило да наставлява, а не да господарува! А сега заедно със своите естествени защитници и хранители познанието ще бъде хвърлено в калта и стъпкано под копитата на свинеподобната тълпа.

Ако (както подозирам) съвременната литература дължи на нашите стари нрави повече, отколкото би искала да признае, то това е в сила и за много други неща, които ние ценим. Дори търговията, занаятите и промишлеността, тези божества на нашите политически икономисти, вероятно сами по себе си са рожби на нещо друго и са само последствия, които ние сме избрали да обожествяваме като първопричини. Те със сигурност са израснали под същата сянка, под която е процъфтявало и познанието. И те биха могли да западнат заедно с принципите, които естествено ги съхраняват. У вас в настоящия момент има опасност те да изчезнат едновременно. Навсякъде, където търговията и промишлеността са нужни на

хората, а духът на благородството и религията се запазва, той може да подпомогне необходимите промени. Но ако търговията и изкуствата бъдат изгубени в експерименти, проверяващи дали държавата може да просъществува без тези древни основополагащи принципи, то в какво ще се превърне тогава една нация от груби, невежи, свирепи и в същото време жалки и окаяни варвари, лишени от религия, чест, човешко достойнство, които не притежават нищо в настоящето и не очакват нищо от бъдещето?

Не бих искал вие твърде бързо и по най-краткия път да достигнете до това ужасно и отвратително положение. Но вече се появи тази мисловна нищета и груба вулгарност във всички действия на Националното събрание и неговите съветници. Тяхната освободеност не означава свобода. Тяхното познание е самонадеяно невежество. Тяхната човечност е дива и брутална.

Не е ясно дали ние, англичаните, сме овладели тези велики и достойни принципи и нрави, чиито значителни следи откривате у вас или пък сте заимствали от нас. Но според мен при вас техният произход може да се види най-добре. За мен вие сякаш сте *gentis incunabila nostrae**. Франция винаги, макар и в различна степен, е влияела на нравите в Англия. И когато вашият извор са задръсти и замърси, потокът не може да тече дълго и да запази своята бистрота както в нашата, така и в която и да било друга страна. Това според мен поражда в цяла Европа сериозна всеобща загриженост относно събитията във Франция. Простете ми за това, че отделих твърде много време на чудовищния спектакъл от 6 октомври 1789 или че отредих твърде много място на размишленията, възпламенили се в мен по повод тази най-важна от всички революции, за чието начало можем да приемем тази дата. Имам предвид революцията в чувствата, нравите и моралните възгледи. При сегашното положение на нещата, когато всичко почтено извън нас бива унищожено и когато се прави опит да се унищожи дори в самите нас всеки достоен за уважение принцип, човек е почти задължен да се извинява, че все още е приотил в сърцето си обикновените човешки чувства.

[...]

Благодарение на нашата намусена съпротива срещу нововъведенията, благодарение на хладната вялост на нашия национален характер нашите предци все още живеят в нас. Ние не сме загубили

* Вергилий, *Енеида*, III, 105: „Люлката на нашия народ“. – Бел. прев.

и продължаваме да мислим, струва ми се, с великодушното и достойнството на XIV век; в нашето развитие ние не сме достигнали изтънчеността, която би ни превърнала в диваци. Ние не прегърнахме идеите на Русо; ние не станахме последователи на Волтер; Хелвещий не получи признание у нас. Нашите проповедници не са атеисти и не безумци създават нашите закони. Знаем, че ние не сме извършили никакви открития, но и не смятаме, че в областта на морала могат да се правят открития; съвсем малко на брой са те и в сферата на основните принципи на управлението и идеите за свободата, които са се разбирали много преди да се родим със същата пълнота, с която ще се разбират и когато нашата самоувереност се скрие в пръстта на нашите гробове и мълчанието на гробниците укроти нашата нагла приказливост. Нашите сърца все още не са напълно изтръгнати, ние все още усещаме, съхраняваме и развиваме в себе си онези вродени чувства, които са верните стражи, действениите наставници и истинските опори на всяка свободна и мъжествена нравственост. Ние не сме били хванати и вързани, за да ни натъпчат като препарирани птици със слама, парцали и късчета изписана хартия, в чиито размазани букви разчитаме правата на човека. Ние сме съхранили в цялата им пълнота нашите вродени чувства, недокоснати от педантизма и безверието. В нашите гърди бият истински сърца от плът и кръв. Ние се боим от Бога, със страхопочитание отправяме взора си към кралете, обичаме своя парламент, подчиняваме се на магистратите, почитаме духовниците, уважаваме аристократите. Защо? Защото, когато нашите умове се докоснат до такива идеи, е *естествено* да усещаме подобни неща, защото всички други чувства са лъжливи и неискрени; те развращават нашите умове, покваряват основите на нашия морал, правят ни неспособни за разумна свобода. Те ни учат как да бъдем раболепни, безпътни и невъобразимо нагли, как да се порадваме на разпуснатостта си няколко дни, за да бъдем напълно подготвени и справедливо заслужили робството, в което ще прекараме остатъка от живота си.

Вие виждате, господине, че в този просветен век аз имам достатъчно смелост да призная, че в по-голямата си част ние, англичаните, сме хора с необразована чувствителност и вместо да се отърсим от старите си предразсъдъци, най-внимателно ги съхраняваме и, което е още по-срамно за нас, ги съхраняваме тъкмо защото са предразсъдъци; колкото по-дълго са съществували те,

колкото по-разпространени са били, толкова са ни по-скъпи. Ние се боим да оставим хората да живеят и общуват помежду си, използвайки единствено собствения си разум, защото смятаме, че той е недостатъчен и че ще бъде по-добре, ако хората използват общия запас и капитал, натрупан от различните народи в продължение на векове. Много от нашите мислители, вместо да подриват основанията на нашите общи предразсъдъци, използват своята проникателност, за да открият скритата мъдрост, с която те са проникнати. И ако открият това, което търсят, а те почти винаги успяват, смятат, че е по-мъдро да продължат живота на предразсъдъка заедно с възпътения в него разум, отколкото да отхвърлят предразсъдъка и да оставят на показ единствено голия разум. Със своите основания предразсъдъкът задвижва разума и го обгражда с привързаност, която му придава устойчивост. Предразсъдъкът е винаги готов за употреба в критична ситуация; той насочва ума по пътя на мъдростта и добродетелността и в решаващия момент прогонва колебанията и не позволява на човек да остане скептичен, объркан и нерешителен. Предразсъдъкът превръща добродетелността в навик и обединява в едно поредицата от несвързани една с друга добродетелни постъпки. Подходящият предразсъдък превръща дълга на човека в част от неговата природа.

Вашите литератори и политици, както и целият клан от просветени лица у нас, имат твърде различно мнение по тези въпроси. Без да уважават мъдростта на другите, те изкупват този свой недостатък с пълна увереност в собствените си възможности. Те могат да разрушат стария порядък на нещата единствено защото той е стар. А що се отнася до новия порядък, те въобще не се страхуват дали набързо построеното от тях ще бъде дълготрайно, понеже дълготрайността не е целта на онези, които не се замислят върху извършеното от тях и възлагат всичките си надежди на бъдещи открития. Те постоянно смятат, че всичко, което спомага за дълготрайността на нещата, е вредно и затова са в непрестанна битка с всичко установено. Те смятат, че формите на управление могат да се сменят като дрехи в зависимост от модата, без това да причинява никакви беди; че устройството на една държава трябва да се основава единствено върху принципа на непосредствената изгода. Те винаги говорят, сякаш са убедени, че между тях и техните магистрати съществува еднопосочна обвързаност, която задължава магистратите, без изобщо да задължава самите тях, докато

народът в своето величие има право да разкъсва тази обвързаност без никаква причина, а просто когато пожелае. Тяхната любов към родната им страна зависи от това доколко тя се съгласува с техните мимолетни проекти; тя започва и свършва с тази политическа схема, която в момента те са приели.

Подобни доктрини, или по-скоро чувства, изглежда преобладават сред вашите нови държавни мъже. Те обаче са свършено различни от онези, които са определяли постъпките в нашата страна.

Чух, че понякога във Франция се говори, че протичащите във вашата страна събития следват примера на Англия. Позволявам си да твърдя, че едва ли някои от вашите идеи или действия водят своя произход от обичайните практики или възгледи на англичаните. Нека да добавя и това, че ние се стремим да не усвояваме уроците от Франция в същата степен, в която сме уверени, че никога не сме преподавали на французите подобни неща. Интригантите, които активно участват в този обмен на идеи, са само една шепа хора. Ако, за нещастие, благодарение на своите интриги, проповеди, публикации, а също така и на увереността, почерпана от очаквания съюз с френските идеи и сила, те привлекат значителен брой привърженици към своята фракция и впоследствие направят сериозен опит да осъществят в Англия нещо, наподобяващо на събитията във вашата страна, то, осмелявам се да твърдя, това ще породи известни проблеми в страната ни, но същевременно ще доведе до пълния крах на тези люде. В далечното минало английският народ отказа да промени закона си поради почитане на принципа за непогрешимостта на папите; той и сега няма да смени дълбоката си благочестива вяра с догматизма на философите, въпреки че преди папата е можел да анатемосва и да свиква кръстоносни походи, а днес философите имат на разположение клеветата и уличните фенери.

Преди вътрешните ви дела бяха единствено ваша грижа. Ние съчувствахме на пострадалите, но стояхме настрана, понеже не сме жители на Франция. Но когато ни предлагат Франция като пример за подражание, то ние сме длъжни да чувстваме и постъпваме като англичани. Вашите дела независимо от нас се превърнаха в част от нашите интереси – поне дотолкова, че да ни накарат да се предпазваме от вашата панацея или по-точно от вашата чума. Ако това е панацея, то тя не ни е нужна. Знаем какви са последствията от приемането на излишни лекарства. Ако е чума, то тя е такава, че трябва да установим най-сурова карантина.

От всички страни до мен достигат слухове, че кликата, наричаща себе си философска, се окичва със славата от скорошните събития и че техните философски възгледи и системи са в основата на породилите ги идеи. Никога не съм чувал за някаква групировка в Англия, било литературна или политическа, която да прилича на тях. Предполагам, че тя не е съставена от люде, които на груб простонароден език обикновено се наричат атеисти или безверници. Ако това е така, то трябва да призная, че у нас е имало подобен род писатели, вдигнали доста шум по свое време. Днес те почиват в забвение. Кой от родилите се през последните четири десетилетия е прочел и една дума от Колинс, Толанд, Тиндъл, Чъб, Морган* и цялото това братство, наричащи себе си свободомислещи? Кой днес чете Болингбрук**? Кой изобщо го е чел подробно? Попитайте лондонските книжари какво стана с всички тези пресветли умове. Ще изминат още няколко години и техните последователи ще се озоват в гробницата на „всички Капулети“. Но каквито и да са били в миналото или са днес, те са били и си остават напълно изолирани. Те са запазвали присъщите им черти, но не са се събирали заедно. Те никога не са действали задружно, не са били известни както във Франция, нито пък са претендирали за подобно влияние относно въпросите, привличащи общественото внимание. Трябвало ли е въобще да съществуват и да получават свобода на действие е въпрос, на който няма да се спирам. Тъй като в Англия подобни клики не са съществували, те не биха могли да повлияят нито върху установената първоначална форма на нашата държавна уредба, нито върху поправките и подобренията, които тя е претърпяла. В своята цялост тя е била създадена в съответствие и с покровител-

* Ангъни Колинс (1676–1729) – приятел на Лок, автор на съчинението *Discourse of Freethinking* (1713), критикувано от Бенгли и Суифт.

Джон Толанд (1670–1722) – автор на книгата *Christianity Not Mysterious* (1696), породила ожесточени дебати между английските деисти и ортодокси.

Матю Тиндъл (1657–1733) – автор на книгата *The Rights of the Christian Church Asserted* (1706), изгорена по решение на Парламента.

Томас Чъб (1679–1747) – търговец на свещи, превърнал се в събирателен образ на плебея-деист.

Томас Морган (?–1743) – активен участник в религиозните спорове и автор на незначителни книги. – Бел. прев.

** Хенри Сент-Джон, виконт Болингбрук (1678–1751) – политически деец от партията на торите, чийто стил и идеи Бърк успешно пародира в първата си книга *Оправдание на естественото общество*. – Бел. прев.

ството на религията и благочестието. Тя е израснала от прямотата на националния ни характер и от онази вродена неприкритост и яснота на ума, която дълго време е била присъща на людете, ползващи се сред нас с авторитет. Тази склонност и досега се е съхранила в мнозинството от хората.

Ние знаем и, което е още по-важно, ние вътрешно усещаме, че религията е основата на гражданското общество и на всичко добро и вдъхващо утеха. В Англия до такава степен сме убедени в това, че нито едно остаряло суеверие, което обърканият човешки ум с течение на времето приписва на религията, не би могло да накара и един от сто англичани да избере безбожието. Ние никога няма да станем толкова глупави, че да повикаме противниците на всеки порядък да отстранят недостатъците, да поправят грешките и усъвършенстват нашата уредба. Ако някога възникне необходимост за понататъшно изясняване на нашите религиозни догми, то за това няма да повикаме на помощ атеисти. Ние няма да внесем в нашия храм неосветен огън. Той ще бъде озарен от друга светлина. В него ще се кади истински тамян и няма да се разнасят заразните зловония, доставяни от контрабандистите на разблудна метафизика. Ако нашата църковна уредба се нуждае от промяна, то нито алчността, нито ненаситните желаниа (както на отделни лица, така и на обществото като цяло) ще бъдат допуснати да проверяват и следят нейните финансови дела. Без да осъждаме категорично нито гръцката, нито арменската, нито римокатолическата църква (бурните времена са вече минало), ние предпочитаме протестанството. И не защото смятаме, че то се отдалечава от християнската религия, а защото според нашите разбирания то е по-близо до нея. Ние сме протестанти не от безразличие, а заради дълбоката си религиозност.

Ние знаем и се гордеем с това, че по своята същност човек е религиозно животно и че атеизмът е противен не само на нашия разум, но и на нашите инстинкти, и че той не може дълго време да тържествува. Но ако се разбунтуваме и в момент на опиянение от горещите изпарения, надигащи се от адските котли, които яростно кипят във Франция, открием нашата голота, отхвърляйки покривалото на християнската религия, която е била до този момент наша слава и утеха и великият извор както на нашата цивилизация, така и на много други народи, то ние можем да се опасяваме (понеже разумът не може дълго време да търпи празнота), че скоро на нейно място ще дойдат груби, пагубни и унижителни суеверия.

Поради тази причина, преди да откажем на нашите установени институции естественото човешко уважение и преди да започнем да ги презираме, както сторихте вие – и постъпвайки по този начин, си навлякохте всички беди, които напълно заслужавахте, – ние бихме искали да видим какво би могло да заеме тяхното място. Едва след това ще формиране нашата преценка.

Изхождайки от тези идеи, вместо да се противопоставяме на установените институции, както правят онези, превърнали враждебността си към тях в своя религия и философия, ние още по-плътно се придържаме към тях. Ние сме решени да запазим установената църква, установената монархия, установената аристокрация и установената демокрация в мярата, в която съществува всяка една от тях, без да накланяме везните в нечия полза. Ще се опитам сега да Ви покажа степента, в която притежаваме всяка една от тези институции.

Нешастието на нашата епоха (а не нейната слава, както смятат господата от Революционното общество) се състои в това, че всичко подлежи на дискусия, сякаш Конституцията на нашата страна трябва винаги да бъде предмет на спорове, а не източник на радост. Поради тази причина, а също така и за удовлетворение на онези, които биха искали да се поучат от чуждия пример (ако сред вас има такива люде), ще си позволя да Ви отегча с няколко разсъждения върху всяка от тези установени институции. Не смятам, че древните римляни, които в желанието си да преразгледат своите закони, са изпращали свои наблюдатели да изучават най-добре устроените близки държави, са постъпвали неразумно.

Позволявам си да започна първо с официално установената църква, представляваща първия от нашите предразсъдъци, предразсъдък, който не само не е лишен от смисъл, а съдържа дълбока и всеобхватна мъдрост. Започвам с нея. Тя е в началото, в средата и в края на нашите мисли. Стъпвайки здраво върху религиозните идеи, които притежаваме днес, ние продължаваме да действваме съгласно отдавна усвоеното, съхранено и преминаващо през времето съзнание на човечеството. Това съзнание не само подобно на мъдър архитект е издигнало величествените устройства на държавите, но и подобно на предвидлив стопанин предпазва държавното здание от оскверняване и разрушение като свят храм, очистен от всяко сквернословие, насилие, несправедливост и тирания; то тържествено и завинаги осветява държавата и всяко деяние, което се

изисква от нея. Това осветяване се извършва, за да могат всички, които участват в управлението на хората, да притежават извисена и достойна представа за своите задължения и назначения, сякаш олицетворяват самия Бог; за да могат техните надежди да са изпълнени с мисълта за безсмъртието, за да не обръщат внимание на нищожните и преходни хвалебствия на простолюдие, а да насочат мислите си към непоклатимото и вечно битие, към вечното в своята природа и към вечната слава и величие, за да оставят като богато наследство своите достойни за пример действия.

С такива възвишени принципи трябва да бъдат изпълнени високопоставените люде и установената религия осигурява постоянно тяхната сила и обнова. Всеки вид нравствени, граждански и политически институции, заздравяващи разумните и естествените връзки, обвързващи човешкия разум и привързаност с Божественото, са повече от необходими, за да се изгради това чудно създание – Човекът, притежаващ изключителната привилегия в голяма степен да създава сам себе си. Човекът, който, ако е станал такъв, какъвто трябва да бъде, е определен да бъде венец на мирозданието. И навсякъде, където определен човек е издигнат над другите люде, той е длъжен, понеже първенството се полага на най-добрите, да се доближава колкото е възможно повече до съвършенството.

Осветяването на държавата посредством официално установената религия е необходимо също така, за да внушава изцелително страхопочитание у свободните граждани, които също трябва да притежават определена власт, за да опазят свободата си. Ето защо религията, съединена с държавата и с дълга на свободните граждани към нея, се превръща в много по-голяма необходимост за тях, отколкото за хората, живеещи в такива общества, в които подчинението ги ограничава само в личните чувства и управлението на общите семейни дела. Всички хора, притежаващи някакъв дял от властта, трябва ясно и със страхопочитание да разбират, че действат съобразно доверието, което им е оказано, и че със своето поведение трябва да оправдаят това доверие пред единствения върховен Владетел, Автор и Основател на обществото.

Този принцип трябва още по-ясно да е запечатан в умовете на онези, които представляват колективно суверенитета, отколкото в умовете на едноличните владетели. Без необходимите инструменти на властта тези владетели не могат да постигнат нищо. И всеки, който използва тези инструменти, ще срещне не само помощ, но и

препятствия. Затова тяхната власт съвсем не е пълна и при прекалените злоупотреби с властта те не остават в безопасност. Такива личности въпреки самоувереността и високото мнение, което имат за себе си, подпомогнато от чужди ласкателства, трябва да осъзнават, че независимо дали се намират под защитата на позитивните закони, те по един или друг начин са отговорни дори в земния си живот за злоупотребата с оказаното им доверие. И ако не бъдат убити от разбунтувалия се народ, то те могат да бъдат удушени от собствените си еничари, призвани да ги охраняват по време на бунта. Така ние виждаме как кралят на Франция бива предаден от собствените си войници заради повишение на заплатите им. Но там, където властта на народа е абсолютна и неограничена, хората имат безкрайно по-голяма (понеже има по-здрава основа) увереност в собствената си власт. До голяма степен те самите са основният инструмент на властта и това ги приближава до осъществяването на собствените им цели. Освен това те усещат по-слаба отговорност пред един от най-силните ограничаващи принципи на земята — стремежа за слава и признание. И настина, делът безчестие, който ще получи всеки отделен човек, замесен в обществените дела, ще бъде твърде малък; въздействието на чуждите мнения е обратно пропорционално на броя на онези, които злоупотребяват с властта. Одобрението, което сами дават на постъпките си, им изглежда като благоприятна преценка, дадена от обществото. Пълната демокрация следователно е най-безсрамното нещо на света. И доколкото е най-безсрамно, тя не се страхува от никого. Никой не очаква наказание за собствените си дела. Разбира се, народът като цяло не би и могъл да усеща подобно нещо; и понеже всички наказания за насочени към съхранението на народа като цяло, в своята цялост народът не може да бъде наказан от човешка ръка. Затова е изключително важно да не се позволи на народа да си въобрази, че неговата воля е по-важно мерило за добро и зло, отколкото волята на кралете. Народът трябва да бъде убеден, че има толкова малко основания, колкото и компетентност да използва каквато и да било произволна власт, понеже това би било опасно за собствената му сигурност; използвайки такава власт под лъжливи предлог за постигане на свобода, но в действителност, налагайки неестествено и извратено господство, народът тиранично изисква от държавните служители не пълна всеотдайност в следването на неговите интереси, което е негово право, а унижително подчинение на случайните прищевки на своята

воля. Унищожавайки по този начин всички, които му служат, както и всички морални принципи, всяко чувство за достойнство, всяка трезва преценка и постоянство на характера, народът се превръща в лесна и достойна за презрение жертва на раболепните амбиции на подмазвачите и придворните ласкатели.

Когато народът се отърси от сладострастието на себелюбивата си воля — а без религия това е напълно невъзможно, — когато разбере, че упражнява власт, която дори и да се основава на по-широко представителство, трябва да се легитимира съобразно вечния и непроменен закон, в който воля и разум се сливат в едно, то тогава той ще прояви по-голямо внимание при предаването на властта в подли и неспособни ръце. Тогава народът ще раздава пълномощия при встъпване в длъжност, сякаш се поема някакво свято задължение, а не нищожна служба, и няма да действа, съобразявайки се със своите низки себелюбиви интереси, моментни капризи или произволни желания; тогава той ще се облече с власт, която никой не може без притеснение нито да приеме, нито да отдаде на друг освен на онези, в които сред огромната и неизбежна плетеница от човешки несъвършенства и недостатъци той съзира преимуществото на действителната добродетелност и мъдрост, необходими за изпълнението на подобни задължения.

Когато народът е по навик убеден, че никакво зло не може да бъде приемливо за този, чиято същност е добра, то тогава той лесно ще изкорени от умовете на всички магистрати, граждански, църковни и военни служители всичко, което са доближава да това горделиво и незаконно господство.

Но един от първите и водещи принципи, освещаващи държавата и законите, се състои в това да не се допусне нейните временни стопани и пожизнени арендатори да забравят полученото от предците, както и това, което дължат на потомците си, и да започнат да се държат като пълновластни господари; те не бива да смятат, че имат право да стесняват границите на полученото имение или да нанасят вреда на наследеното, разрушавайки по свое желание първоначалната сграда на обществото; не бива да поемат риска да оставят на идващите след тях развалини вместо домове и да учат своите приемници да уважават постигнатото от тях в същата ниска степен, в която те са уважавали институциите на своите предци. Чрез тази безпринципна лекота, с която се извършват толкова честни и сериозни промени, колкото са желанията и изискванията на

модата, се прекъсва обвързаността и приемствеността в държавата. Нито едно поколение няма да бъде свързано с другите. Хората почти няма да се различават от мушиците едnodневки.

Преди всичко юридическата наука, гордостта на човешкия интелект, която при всички свои недостатъци, претрупаност и грешки представлява натрупания през вековете разум, съчетаващ първоначалните принципи на справедливостта с безкрайното разнообразие на човешките дела, няма повече да се изучава и на нея ще се гледа като на куп стари непотребни грешки. Личното самочувствие и самонадеяност (неизменните спътници на всички онези, които не са се доближавали до разум, по-голям от техния собствен) ще узурпират съдилищата. Разбира се, нито един закон, осигуряващ постоянни основания за надежди и страхове, не би могъл да съдържа действията на хората в определени граници или да ги насочва към определена цел. Липсата на стабилност относно начините, по които се владее собствеността или се изпълняват задълженията, не би могла да даде здрава основа на който и да било родител да обмисля възпитанието на своите деца или да избира тяхното бъдещо място в света. Никакви принципи не биха могли отрано да се превърнат в навици. В момента, в който и най-способният наставник измине докрай трудния път на обучението, той ще открие, че всичко се е променило и че неговият ученик, вместо да върви напред и да прилага добродетелите и познанията си, които биха му осигурили място и уважение в обществото, се превръща в окаян човек, презрян и подиграван, невеж относно истинските основания на общественото признание. Кой би могъл да направи така, че нежното и деликатно чувство за чест да се пробуди още с първите удари на сърцето, след като никой няма да знае каква ще бъде проверката на честта на една нация, която постоянно променя стойността на парите си? В нито една област на живота няма да бъде съхранено вече придобитото. Поради липса на стабилно образование и установени принципи варваризмът неизбежно ще проникне в науката и литературата, а некадърността – в изкуствата и промишлеността. По този начин самата държава в продължение на няколко поколения ще се разпадне, разяждана от желанията на отделните индивиди, и от нея ще остане само прах, който ветровете ще разнесат.

За да избегнем бедите на това непостоянство и променливост, които са десет хиляди пъти по-лоши от тези, причинени от упорството и най-заслепените предразсъдъци, ние сме осветили държа-

вата по такъв начин, че никой да не може да се доближи и погледне към нейните проблеми и недостатъци без нужното внимание; така никой няма да мечтае да започне реформи, разрушавайки основите на държавата, и всеки ще се отнесе към нейните грешки както би се отнесъл към болестите на своя баща – с благочестиво страхопочитание и трепетна загриженост. Този мъдър предразсъдък ни учи да гледаме с ужас на онези деца на своето отечество, които са склонни бързо да нарежат своя възрастен родител на парчета и да положат останките в магьосническото котле с надеждата, че със своите отровни треви и диви заклинания ще успеят да подмладят бащиното тяло и да му възвърнат живота.

Обществото наистина е договор. Второстепенните договори за предмети на обикновения, моментен интерес могат да се разтрогват по желание; но държавата трябва да се смята за нещо по-сериозно от едно съдружничество в търговия на черен пипер и кафе, басма или тютюн или някакви други незначителни неща и не бива да се образува заради дребен, временен интерес и да се разтрогва поради прищевките на участващите в него. На нея трябва да се гледа с друга почит, защото тя не е сътрудничество за неща, които са подвластни само на нуждите на грубото животинско съществуване и на една преходна и тленна природа. Тя е съдружничество в цялата наука и в цялото изкуство; тя е съдружничество във всяка добродетел и във всяко усъвършенстване. Тъй като целите на това съдружничество не могат да се постигнат в много поколения, то става партньорство не само между живите, а между тези, които са живи, тези, които са мъртви, и тези, които ще бъдат родени. Всеки договор на всяка отделна държава не е нищо друго освен клауза във великия древен договор на вечното общество, свързващ нисшите с по-висшите същности, видимия с невидимия свят според едно установено споразумение, санкционирано от ненарушимата клетва, която държи всички физически и морални същности на определените им места. Този закон не зависи от волята на онези, които го съблюдават и му се подчиняват поради безкрайно по-висше, стоящо над тях задължение. Отделните общини на това вселенско кралство не са морално свободни и не могат по свое желание или с оглед на спекулации за едни условни подобрения напълно да разкъсат връзките на подчинената им общност, като по този начин тя се разтвори в антиобществения, нецивилизован и несвързан хаос на основните принципи. Защото първата и върховна необходимост, която не е

избрана, а сама избира, е тази, която не позволява дискусия и не изисква доказателства, които биха оправдали установяването на анархия. Тази необходимост не е изключение от правилото, защото самата тя също е част от това морално и физическо разположение на нещата, на което човек трябва да се покори чрез съгласие или чрез сила; но ако това, което е само подчиняване на необходимостта, се превърне в предмет на избор, законът се нарушава, природата не среща послушание, а въстаналите люде са отхвърлени, низвергнати и осъдени да напуснат този свят на разум, ред, мир, добродетел и плодотворно разкаяние и да бъдат изгнаници в другия свят на лудост, разединение, порочност, безредие и безответна скръб.

Такива, уважаеми господине, са били и предполагам още дълго ще бъдат настроенията на учените и мислещи люде на нашето кралство.

Превод СВЕТОСЛАВ МАЛИНОВ

КОНСЕРВАТИВНАТА НАГЛАСА

I

За мен е трудно да споделя разпространеното разбиране, че е невъзможно – или най-малкото безперспективно – да бъдат търсени общи принципи, които са определящи за консервативното поведение. Дори и да е вярно, че това поведение не е артикулирано абстрактно и да е общоразбираема неохотата то да се интерпретира като определена схема, това не значи, че в същността си това поведение по-трудно се поддава на обяснение, отколкото което и да било друго. Въпреки това начинанието, което ме ангажира в това изследване, не от такъв тип е. Моята тема не е свързана с кредо или доктрина, а по-скоро цели да обясни определена нагласа. Да бъдеш консервативен означава да си склонен да се държиш и да мислиш по определен начин, да предпочиташ определено поведение, обкръжение и условия, да си готов да направиш съответстващия избор. И моето намерение е по-скоро да интерпретирам тази нагласа с оглед на съвременните условия, отколкото това да се прехвърля в областта на абстрактните принципи.

Макар и често да бъдат бъркани, не е трудно да се различат общите характеристики на тази нагласа. Те са съсредоточени в склонността да се използва и приема това, което е дадено, вместо да се желае или търси нещо различно, да се цени по-скоро това, което е настояще, отколкото това, което е било или би могло да бъде. Размисълът се свързва с едно преклонение пред съществува-